

ERRATA ET CORRIGENDA

Wykaz ważniejszych błędów druku i pomyłek w: A. B. Stępień, *Zagadnienie punktu wyjścia w filozofii. Teorie relacji: filozoficzne i logiczne. Przyczynek do zagadnienia stosunku między teorią bytu (przedmiotu) a logiką*, Lublin: TN KUL 2005.

STRONA	WIERSZ	JEST	POWINNO BYĆ
8,	9	teorii poznania	poznania
10,	23	przekonać się	z badać
18,	8	Lorentz	Lorenz
37,	23	zawartości	zawartość
43,	12	stale	/skreślić/
64,	9	relacji	związki
108,	5	akceptuje	akcentuje
109,	10d	a ona	i ona
111,	12d	największych	najszerzych
179,	2	to, co jest	to, przez co coś jest
185,	3	stosunki	stosunki zarazem
187,	14	zamiast pojęcia	zamiast pojęciem
189,	12d	nigdy	/skreślić/
193,	6	konglomeratom	konglomeratem
198,	14d	istotne wprawdzie	istotne; wprawdzie
212,	7d	cechą czegoś	częścią czegoś
217,	7d	przypadłości i struktury „część – całość”.	przypadłości) i struktury „część – całość”.

Antoni B. Stępień

Lou Goble (ed.), *The Blackwell Guide to Philosophical Logic*, Oxford: Blackwell Publishing, Inc. 2001, ss. 520. Blackwell Philosophy Guides vol. 4. ISBN 0631206930.

Logika współczesna jest nauką tak intensywnie rozwijaną, dotykającą tak wielu i tak zróżnicowanych, a przy tym wyspecjalizowanych dziedzin wiedzy (matematyki, filozofii, informatyki, językoznawstwa i innych), że nawet specjalista może mieć trudności z ogarnięciem jej horyzontu. Oto przyczyna, dla której należy przyznać niebłahą pozycję dobrym encyklopediom, słownikom, przewodnikom i podobnym wydawnictwom.

Próbę wyposażenia czytelnika w mapę – syntetyczną, a zarazem dokładną – podjął międzynarodowy zespół dwadzieścioro dwojga specjalistów zorganizowany dla tego

dzieła przez Lou Goble'a, profesora Willamette University. Uczeni pochodzą z różnych krajów i kontynentów, pracują zarówno w najznakomitszych uniwersytetach lub politechnikach świata, jak i w mniejszych ośrodkach. Owocem ich pracy jest ponad pięćsetstronicowe dzieło *The Blackwell Guide to Philosophical Logic*, wydane jako czwarty tom niemałej już serii *Blackwell Philosophy Guides*. Dzieło składa się z dwudziestu tematycznych rozdziałów, poprzedzonych wprowadzeniem Redaktora oraz krótką przedmową. Na końcu pracy zamieszczono poręczny, dwudziestosiedmiosieczonowy indeks osobowo-tematyczny. Czytelnik nie znajdzie tutaj kompleksowego spisu bibliograficznego, natomiast każdy rozdział kończy się krótką, bo nieco wybiórczą, ale bardzo użyteczną bibliografią.

Zawartość recenzowanej publikacji daje obraz najprężniej rozwijających się części współczesnej logiki formalnej. Z tego względu warto wymienić wszystkie rozdziały wraz z ich autorami.

1. Wilfrid Hodges, *Classical Logic I – First Order Logic*;
2. Stewart Shapiro, *Classical Logic II – Higher-Order Logic*;
3. John P. Burgess, *Set Theory*;
4. Raymond Smullyan, *Gödel's Incompleteness Theorems*;
5. Anil Gupta, *Truth*;
6. Patricia A. Blanchette, *Logical Consequence*;
7. M. J. Cresswell, *Modal Logic*;
8. Risto Hilpinen, *Deontic Logic*;
9. J.-J. Ch. Meyer, *Epistemic Logic*;
10. Yde Venema, *Temporal Logic*;
11. Dirk van Dalen, *Intuitionistic Logic*;
12. Karel Lambert, *Free Logics*;
13. Edwin D. Mares, Robert K. Meyer, *Relevant Logics*;
14. Grzegorz Malinowski, *Many-Valued Logics*;
15. John F. Horty, *Nonmonotonic Logic*;
16. Alan Hájek, *Probability, Logic, and Probability Logic*;
17. Dorothy Edgington, *Conditionals*;
18. Heinrich Wansing, *Negation*;
19. Dag Westerståhl, *Quantifiers*;
20. Alice ter Meulen, *Logic and Natural Language*.

Miło podkreślić, że napisanie czternastego rozdziału, poświęconego logikom wielowartościowym, powierzono Panu Profesorowi Grzegorzowi Malinowskiemu z Uniwersytetu Łódzkiego – specjalście z Polski, gdzie zmarły przed pięćdziesięciu laty J. Łukasiewicz współzapoczątkował nowoczesne badania nad problematyką wielowartościowości.

Sześć pierwszych rozdziałów dotyczy zagadnień związanych raczej z klasyczną logiką (matematyczną) i jej filozofią. Między pierwszym rozdziałem, poświęconym logice standardowej, a trzecim, poświęconym teorii mnogości, znajdujemy rozdział

o logikach wyższego rzędu. Dobrze obrazuje to dyskusję na temat granic logiki, toczącą się w ramach filozofii logiki klasycznej. Najbardziej restrykcyjne podejścia, reprezentowane przez W. V. O. Quine'a, ograniczają dziedzinę logiki matematycznej do logiki pierwszego rzędu, cieszącej się wielce pożądaną własnością pełności. Na przeciwnym biegunie stoją ci, którzy, jak klasyczni logicyści, uznają symbol „ $\in$ ” za stałą logiczną na równi z predykatem „=”, a także akceptują założenia teorii mnogości (w tym założenia egzystencjalne) jako założenia logiczne, inkorporując w ten sposób do logiki teorię mnogości. Pośrodku wypada umieścić badaczy – wśród nich J. Hintikkę i G. S. Boolosa – nie godzących się na ograniczenie logiki do samego rachunku pierwszego rzędu i rozszerzających ją, na przykład, na logikę wyższych rzędów, nazywaną przez Quine'a teorią mnogości w owczej skórze. Wykłady limitacyjnych twierdzeń Gödla, semantycznej teorii prawdy i elementarza teorii konsekwencji dopełniają tę część pracy.

Rozdziały od siódmego do szesnastego są poświęcone kluczowym współcześnie gałęziom logik nieklasycznych, stanowiących obecnie, jak się wydaje, główny kierunek rozwoju logiki.

Cztery pierwsze z nich, tj. rozdziały od siódmego do dziesiątego, dotyczą logik nieklasycznych stanowiących rozszerzenia logiki klasycznej o różne funktory nieekstensjonalne. Narzędzia rachunkowe wypracowane w ramach logiki modalnej odgrywają rolę podstawową, dlatego można powiedzieć, że wszystkie logiki tego typu są typami logiki modalnej w szerokim sensie. Oprócz logik modalnych w sensie wąskim, mających formalizować takie pojęcia jak „konieczność” i „możliwość”, jest tu mowa o logikach deontycznych, gdzie występują takie pojęcia, jak obowiązek, zezwolenie i zakaz, o logikach epistemicznych – dotyczących pojęć wiedzy, wiary, przekonania itp., a także o logikach temporalnych, w których formalizowane są zwroty czasowe.

Rozdziały od jedenastego do szesnastego dotyczą logik dewiacyjnych, czyli w jakimś sensie alternatywnych względem logiki klasycznej. Każda z tych logik opiera się na podważeniu co najmniej jednego założenia leżącego u podstaw logiki klasycznej, a dotyczącego pojęcia prawdy lub konsekwencji logicznej. Logika intuicjonistyczna opiera się na odmiennym od klasycznego podejściu do prawdy oraz znaczeniu stałych logicznych; w centrum tego systemu znajduje się osobliwa idea *konstruowalności*. Logiki wolne powstają po odrzuceniu pewnych zobowiązań ontologicznych, wiążących się z użyciem klasycznych kwantyfikatorów. Logiki relewantne, związane z dążeniem do unikania tzw. paradoksów implikacji, mają u swych podstaw jakieś pojęcie wyprowadzalności, zawierające moment powiązania treściowego (lub innego nieprawdziwościowego powiązania) racji z następstwem. W logikach wielowartościowych nie obowiązuje zasada dwuwartościowości. Pojęcie konsekwencji właściwe logikom niemonotonicznym dopuszcza, by z dwóch formalnych schematów wnioskowania różniących się tylko tym, że w drugim oprócz wszystkich przesłanek występujących w pierwszym schemacie występowały jeszcze pewne dodatkowe przesłanki, pierwszy schemat był logiczny, a drugi nie. Wreszcie w logice prawdopodobieństwa

operacja konsekwencji związana jest z transmisją jakoś pojętego prawdopodobieństwa, a nie wartości logicznej.

Kolejne trzy rozdziały dotyczą trzech grup szczególnie doniosłych (ponieważ szczególnie trudnych, czasami rzec by nawet można – niewdzięcznych) stałych logicznych. Są to: zdania warunkowe, negacje i kwantyfikatory. Stronice te płynnie prowadzą czytelnika ku rozdziałowi ostatniemu, w którym mowa jest o relacji między logiką formalną a językiem naturalnym.

Poza omawianą publikacją pozostają takie zagadnienia logiczne, jak logika kombinatoryczna, algebraiczna, abstrakcyjna, substrukturalna i parakonsystentna, dynamiczna, λ -rachunek. Nie ma mowy o teorii dowodu, teorii typów, logice pytań i rozkazów, deskrypcji i wielu innych zagadnieniach. Mimo to należy zgodzić się, że Autorzy dają czytelnikowi wszechstronne i względnie kompletne wprowadzenie do najważniejszych współczesnych badań logicznych.

Rozmiary recenzowanego wydawnictwa i rozległość podejmowanej w nim problematyki wyklucza próbę bardziej szczegółowego analizowania całości w ramach recenzji. Zamiast więc wybierać jeden z rozdziałów, można skupić się nieco na wstępie Goble'a, gdzie z lekka naszkicowano interesującą odpowiedź na pytanie, czym jest logika i jaki są zadania współczesnej logiki. Goble odróżnia trzy znaczenia, w jakich zdarza się mówić o logice filozoficznej (s. 2):

1. *Filozofia języka* (zwłaszcza filozofia języka naukowego), gdzie przedmiotem badania jest znaczenie, odniesienie przedmiotowe, nazywanie, orzekanie, struktura zdania i sądu, zagadnienie analityczności, natura aktów mowy itp.

2. *Filozofia logiki*, gdzie bada się epistemologiczny i ontologiczny status praw logiki, ich ewentualną aprioryczność oraz konwencjonalność, pojęcie stałej logicznej i samej logiki.

3. *Logika filozoficzna* we właściwym sensie, tym, o który chodzi w recenzowanej publikacji.

Określenie trzeciego, właściwego, sensu nazwy „logika filozoficzna” nastęrcza trudności. Goble próbuje zmierzyć się z tym zadaniem na kilka sposobów.

„Czym jest logika filozoficzna? Logika filozoficzna jest to taka filozofia, która jest [zarazem] logiką, oraz taka logika, która jest [zarazem] filozofią. Filozofia i logika schodzą się tutaj i stają jednym. Logika filozoficzna nie jest specjalnym rodzajem logiki różnym od logiki matematycznej, logiki symbolicznej, logiki formalnej, logiki nieformalnej, logiki nowożytnej, logiki starożytnej lub logiki z inną jeszcze znaną przydawką. Jest tylko po prostu logiką. Logika jest teorią relacji konsekwencji, niezawodnych wyprowadzeń. Może ona być badana i przedstawiana na różne sposoby, aczkolwiek matematyczne metody współczesnej logiki formalnej (symbolicznej) okazały się szczególnie owocne” (s. 1; przekład własny).

W innych miejscach Goble mówi krótko, że logika filozoficzna to „logika dla filozofii” (s. 2) lub że logika filozoficzna to „rezultat połączenia logiki z filozofią”, dziedzina, w której „logika wspiera filozofię, a filozofia odżywia logikę” (s. 1).

Wyrazy „filozofia” i „filozoficzny” występujące w określeniach logiki filozoficznej należy pojmować szeroko. Wchodzą tutaj w grę typowe zagadnienia filozoficzne. Do logiki filozoficznej zaliczają się zatem systemy i inne narzędzia formalne związane z takimi centralnymi pojęciami filozofii, jak pojęcie konieczności, obowiązku, normy, wiedzy, czasu, istnienia – wreszcie – rozumowania i wnioskowania. Powstanie tych narzędzi jest często inspirowane, a ich struktura oparta na typowych analizach filozoficznych. Przykładem może być związek zagadnienia determinizmu z logikami wielowartościowymi lub związek refleksji nad naturą prawdy i wiedzy z logiką intuicjonistyczną (s. 1). Jednakże naszkicowana problematyka nie wyczerpuje logiki filozoficznej. Jej narzędzia przynoszą wyniki ważne dla innych dyscyplin, np. informatyki, kognitywistyki, lingwistyki oraz matematyki – której, zdaniem Goble’a, logika jest integralną częścią (s. 2).

Natomiast nazwę „logika” Goble – za Wilfridem Hodgesem – uznaje za odnoszącą się zarówno do systemu sztucznych języków logiki formalnej, jak i do badań nad zależnościami logicznymi, w szczególności zależnością logicznej wyprowadzalności, zachodzącymi w realnym dyskursie, zawierającym wiedzę o świecie czy też jego fragmentach i aspektach (s. 2, 9). Do istoty badań logicznych w ujęciu Goble’a należy to, że rezultaty osiągnięte dla języków sztucznych wolno rozciągnąć na rzeczywisty dyskurs – naukowy lub potoczny – o ile wykazano, że między danym językiem sztucznym a interesującym fragmentem realnego dyskursu zachodzi odpowiedniość pod istotnymi względami (s. 2).

Należy zauważyć, że wypowiedzi przedstawione w poprzednim akapicie stanowią skrócone sformułowanie programu badawczego rozwijanego od wielu lat w Katedrze Logiki KUL pod nazwą badania *wartości poznawczej* systemów logik nieklasycznych. Formułując onegdaj ów program prof. S. Kiczuk postulował tworzenie systemów logicznych w taki sposób, by można było wykazać, że odpowiednie fragmenty dyskursu naukowego lub potocznego są modelem danych systemów logiki. Wymieniony program został sformułowany przez prof. Kiczuka przede wszystkim w pracach:

- *Problematyka wartości poznawczej systemów logiki zmiany*, RW KUL, Lublin 1984,
- *Związek przyczynowy a logika przyczynowości*, RW KUL, Lublin 1995,
- *Przedmiot logiki formalnej oraz jej stosowalność*, RW KUL, Lublin 2001.

Recenzowane tutaj dzieło zostało ogłoszone w 2001 r. Wprawdzie coraz dojrzałsze i w detalach dopracowane ujęcie programu zawierają dopiero dwie ostatnie prace S. Kiczuka, jednakże jego istota jest wyartykułowana już w książce z 1984 r.

Z przedstawionych wypowiedzi Goble’a wyłania się następujący obraz. Kiedy mówi się o logice filozoficznej jako logice związanej z filozofią, chodzi o filozofię rozumianą tak szeroko, jak to czyni J. M. Bocheński w książce *Wege zum Philosophischen Denken* (Herder, Freiburg 1959, s. 33): nauka (a nie jakaś działalność literacka, artystyczna), nauka uniwersalna pod względem przedmiotu, niewykluczająca żadnej dziedziny; uniwersalna pod względem metody, korzystająca z każdej dostępnej metody, nauka radykalna, o zagadnieniach granicznych i o podstawach, nie-

zadowalająca się założeniami innych dyscyplin, lecz siłująca dotrzeć do korzeni. Z kolei logika to komplementarne połączenie formalnych rachunków i badań nad ich własnościami, oraz analiz prawideł formułowania wypowiedzi i uzasadniania tez w ramach wiedzy o realnym świecie.

A zatem *logika filozoficzna* w przyjętym tutaj znaczeniu to tyle, co *logika formalna* uprawiana w ramach badania *podstaw* różnych dziedzin wiedzy ze szczególnym uwzględnieniem wiedzy naukowej. Innymi słowy, logika filozoficzna to tyle, co logika formalna o pozaformalnej wartości poznawczej.

Marcin Tkaczyk
Katedra Logiki KUL

Jan Woleński, *Epistemologia. Poznanie, prawda, wiedza, realizm*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005, ss. 560. ISBN 83-01-14647-8.

Profesor Jan Woleński należy do tych uczonych, których nie wypada przedstawiać, ponieważ każdy możliwy do pomyślenia adresat recenzji zna imię tego *Prolis Nobilis* Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz współczesnej filozofii polskiej w ogóle. Ograniczmy się zatem do przypomnienia, że jako nie tylko uznany znawca, ale także czołowy współczesny spadkobierca Szkoły Lwowsko-Warszawskiej, Woleński stara się uprawiać filozofię maksymalnie racjonalną, filozofię *w stronę logiki*, która jest paradygmatem racjonalności. Można powiedzieć, że Woleński – jak niegdysiejsi luminarze szkoły polskiej – jest filozofem analitycznym w najlepszym sensie tej nazwy.

W nurcie analitycznym mieści się najnowsze dzieło Filozofa z Krakowa, zatytułowane *Epistemologia. Poznanie, prawda, wiedza, realizm*, wychodzące naprzeciw wielorakim potrzebom polskiego czytelnika. Recenzowana praca jest w pewnym stopniu – ale tylko w pewnym stopniu – odnowieniem wcześniejszej, trzutomowej wersji wydanej przez wydawnictwo „Aureus”:

- *Epistemologia*, t. 1: *Zarys historyczny i problemy metateoretyczne*, Kraków 2000,
- *Epistemologia*, t. 2: *Wiedza i poznanie*, Kraków 2001,
- *Epistemologia*, t. 3: *Prawda i realizm*, Kraków 2003.

W wymienionych tomach znalazły się uwagi Autora, sugerujące, że widział on potrzebę pewnych uzupełnień oraz innych przeróbek. Autor wyznał we *Wstępie* do tomu 3, że pisząc każdy z trzech tomów, miał wrażenie, że pomija wiele spraw, o których wypadałoby napisać. *Epistemologia. Poznanie, prawda, wiedza, realizm* jest właśnie zapowiadaną wówczas próbą rekapitulacji.

Recenzowana praca (podobnie jak jej trzutomowa poprzedniczka) łączy cechy akademickiego podręcznika z cechami monografii naukowej ze wszystkimi, pozytywnymi